

محراب چوبی منحصر به فرد مسجد اسکادر در تاجیکستان

گیلان فقیه میرزایی

تاجیکستان کشوری است با وسعت سرزمینی اندک در آسیای مرکزی که دارای مرزهای مشترکی با افغانستان، قرقیزستان، اوزبکستان و بخش مسلمان نشین چین در سین کیانگ (سیاچین) است. جمعیت آن را مردمانی تشکیل می‌دهند که از نظر زبانی با کشورهای مجاور آن دارای پیوند می‌باشند. اما اکثر جمعیت تاجیکستان را مسلمانان فارسی زبان تشکیل می‌دهند.

تاجیک‌ها علیرغم چند دهه حاکمیت کمونیستی بر آنها، علایق و سنتهای مذهبی خود را حفظ کرده‌اند. عمق پیوند تاجیک‌ها با اسلام در حرمت‌گذاردن به شعائر دین اسلام همچنان در حفظ احترام و دل بستگی به بزرگان دین و مزارهای آنان به وضوح قابل مشاهده است.

با چنین زمینه‌ای از پیوند با مذهب است که روایات عامیانه آنان درباره تاریخ گذشته‌شان مشحون از وقایعی است که تاریخ آنان را با تاریخ صدر اسلام مرتبط می‌سازد. اعتقاد تاجیک‌ها به وجود مقبره اویس قرنی صحابی بزرگ یمنی تبار پیامبر اسلام که در جنگ صفین به شهادت رسید در منطقه کولاب تاجیکستان، همچنین روایاتی که آنان درباره جنگ حضرت علی(ع) و نیز خالدبن ولید از سرداران صدر اسلام در منطقه حصار در ۲۵ کیلومتری غرب شهر دوشنبه با کفار داشته‌اند، اگر چه فاقد سندیت تاریخی است اما حکایت از همان پیوند و دل بستگی عمیق آنان به اسلام دارد.

با این حال اماکن متعددی را در تاجیکستان می‌توان یافت که به واسطه مدفون شدن اولیاء و بزرگان دین در آنها واجد اهمیت

مذهبی است که مقبره سیدعلی همدانی در کولاب از جمله این اماکن است.

تاجیکستان همچنین در مسیر یکی از شاخه‌های جاده ابریشم قرار داشته است و یکی از بازارهای بزرگ واقع در مسیر این جاده در کنار قلعه حصار مذکور در فوق (منطقه حصار در گذشته بخارای شرقی نامیده می‌شده) قرار دارد. که مجاورت دو مدرسه بزرگ دینی با مشخصات کاملاً مألوف برای ما قابل مشاهده است. و این همان محلی است که به روایات تاجیکها محل برخورد میان سپاهیان ایران و یونان به هنگام حمله اسکندر مقدونی به ایران بوده است.

به هر روی تاجیکستان نیز مانند بسیاری دیگر سرزمین‌های مسلمان نشین مجاور ایران مشحون از آثار تاریخی ارزشمندی است که بازگوکننده گوشه‌ای از تاریخ گذشته سکنه قلمرو مدنی و فرهنگی ایران بشمار می‌رود. و از این رو حائز اهمیت تاریخی برای ما نیز می‌باشد به ویژه آنکه این سرزمین دارای پیوند زبانی با بخش اعظم جمعیت فارسی زبان در ایران هستند.

بی شک به واسطهٔ قریب به یک سده حکومت روسها بر این خطه بخش اعظم آثار تاریخی منقول تاجیکستان را باید در موزه مسکو یافت. با این حال اندک آثاری از تاریخ این مردمان همچنان در موزه‌های تاجیکستان یافت می‌شود.

در سفری که به تاجیکستان داشتم دیداری از موزه بهزاد دست داد. از جمله آثاری که در موزه بهزاد واقع در میدان عینی شهر دوشنبه پایتخت تاجیکستان جلب نظر می‌کند محرابی چوبی است که بنا بر برخی مدارک در دهکده اسکادر واقع در ناحیه مسچا ه کوهی در میانه راه دوشنبه به خجند یافت شده است. این محراب که ظاهراً بنای مسجد آن از بین رفته است شاید اثر بی نظیری است که تا به حال از پوسیدگی و زوال مصون مانده است. به موجب اطلاعاتی که راهنمای موزه در اختیار بینندگان می‌گذارد این محراب را متعلق به دوره سامانیان می‌دانند اما نقوش طرح و مشخصات محراب می‌تواند حاکی از آن باشد که به دوره سلجوقیان تعلق دارد.

نمونه‌های منحصر به فرد آثار چوبی بجای مانده نشان از سابقه دیرینه استفاده از چوب در معماری مساجد به عنوان یک

عنصر تزئینی دارد.

هر چند در کشورهای اسلامی چون مصر، مراکش، تونس، ترکیه استفاده از چوب در ساخت محراب و منبر به معنی اخص رایج بوده لیکن در ایران و آسیای میانه به دلیل شرایط اقلیمی، سوانح طبیعی و تجاوزات بشری بخصوص وجود موریانه مانع از آن شده است که از این عناصر تزئینی آثار گسترده‌ای در دسترس باشد.

وجود دو محراب چوبی در ایران و تاجیکستان را می‌توان از نمونه‌های ارزشمند و منحصر به فرد عناصر تزئینی چوبی مساجد دانست که یکی از آنها به مسجد جامع ایبانه تعلق دارد و دارای تاریخ ۴۷۷ هجری قمری است. دیگری متعلق به مسجد اسکادر در تاجیکستان است. هر دو این طرحها از لحاظ جنس کتیبه، تزیینات، نفاست، از ویژگیهای خاصی برخوردارند و جالب این که هر دو محراب از قطعات جداگانه‌ای ساخته شده‌اند که بدون استفاده از میخ و یا چسب با یکدیگر کلاف و منسجم شده‌اند.

قدمت محراب اسکادر

این محراب را می‌توان یکی از جالب‌ترین محرابها دانست که هر چند تاریخی در آن مشاهده نمی‌شود لیکن کتیبه کوفی آن، تعلق آن را به قرن ششم امکان‌پذیر می‌سازد. بخصوص اینکه از لحاظ تقسیم بندی بخشهای مرکزی نیز شباهت زیادی با محراب گچبری سده ششم مسجد ری دارد.

ویژگیهای محراب

این محراب چوبی که از چوب درخت توس که بسیار محکم است به صورت قطعات جداگانه ساخته شده، ۲۹۰ سانتی‌متر ارتفاع و ۱۸۰ سانتی‌متر عرض دارد که نسبت ارتفاع و عرض ۲ به ۲ است. قسمتهای بررسی شده ابعاد قسمتهای مختلف محراب مضرابی از ۱۲ هستند و در ساخت آنها تناسب مشخصی به چشم می‌خورد. در عین پذیرش مقیاس باید توجه داشت که ۱ یا ۲ سانتیمتر اختلاف تخطی از این مقیاس منظور نگردیده است.

تزئینات محراب

نقوش تزئین محراب اسکادر را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱- نقوش اسلیمی

۲- نقوش سمبلیک

۳- نقوش هندسی

۴- کتیبه کوفی

که در بخشهای مختلف به آن اشاره خواهیم کرد.

محراب دارای حواشی و بخشهای متعددی به شرح ذیل است:

۱- حاشیه خارجی

این حاشیه به صورت نیم استوانه است که دارای طرحهای گیاهی با برگهای سه پر شبدر مانند و یا شاخ و برگهای انگوری می‌باشد.

۲- کتیبه کوفی

این کتیبه از سمت راست پائین محراب شروع شده و پس از طی اطراف محراب در سمت چپ به حاشیه زیرین ختم می‌شود. این کتیبه شامل حدیثی از پیامبر اکرم (ص) است. متن کتیبه به شرح ذیل است:

«بسم الله الرحمن الرحيم قال النبي عليه السلام من حافظ علي الصلوة الاولى والتكبير الاولى اعطاه الله من الاجر ما لا عين رأت ولا اذن سمعت فيه ولا خطر على قلب واصل و لوصارت بحار السموات والارض كلها مداداً و الاشجار اقلاماً و الملكة كتأباً لم يقدر و ان يكتبوا ثواب كله».

۳- حاشیه میانی

حاشیه پهن نیم استوانه شکل با طرحهای لوزی شکل که تعداد آن چهل عدد است به طور متوالی است که در مرکز آن در یک طرح مربع مورب تزئیناتی شبیه گل رزت کنده‌کاری شده است.

۴- اطراف مربع پیشانی

حکاکی روی میله‌های مشبک اطراف محراب به شکل تخیلی در هم پیچیده و عجیب به نظر می‌رسد. روزنه‌های مخروطی شکل این حاشیه ماهی‌های کوچکی را تداعی می‌کند که اندک شباهتی با طرحهای گچبری داخل محراب ری دارد. با این تفاوت که این طرحها در محراب ری به صورت پهن و در این محراب به صورت باریک دیده می‌شود.

مربع پیشانی

مربعی که در بالای قوس طاقنمای محراب دیده می‌شود دارای تزئینات برجسته نواری شکلی است که در محرابهای گچبری کمتر دیده شده است. این آرایه عبارتست از یک دایره مرکزی برجسته که اطراف آن باند نواری شکلی به صورت مارپیچ در هم متداخل شده‌اند.

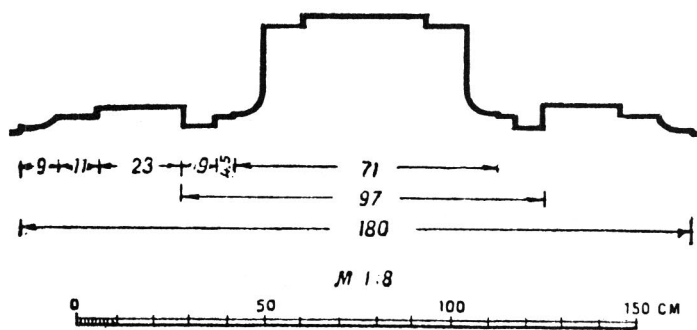
تزئینات ساده این قسمت با قسمت‌های دیگر که دارای تزئینات ظریف و ریزی است مغایرت دارد به نظر می‌رسد که این قطعه متأخر بر سایر تزئینات طراحی شده است. با توجه به ظرافت آرایه‌های قسمت‌های مختلف محراب محتمل است که در داخل این مربع نیز طرحهایی در دست تهیه بوده که به انجام نرسیده است.

عقوس طاقنما که در قسمت داخلی به صورت طاق مازه دار و در بخش خارجی تیزه دار است. نقوش ظریف اسلیمی را در خود جای داد، که با مهارت بر روی آن کنده‌کاری شده است. در محرابهای قرن ششم ایران در این قوس از آیات قرآنی سود جست‌ه‌اند.

لچکی‌های این قوس نیز به تزئینات ظریفی مزین شده است که شبیه آن را در محرابهای گچبری ایران می‌توان مشاهده کرد.

۷- ستونهای چوبی

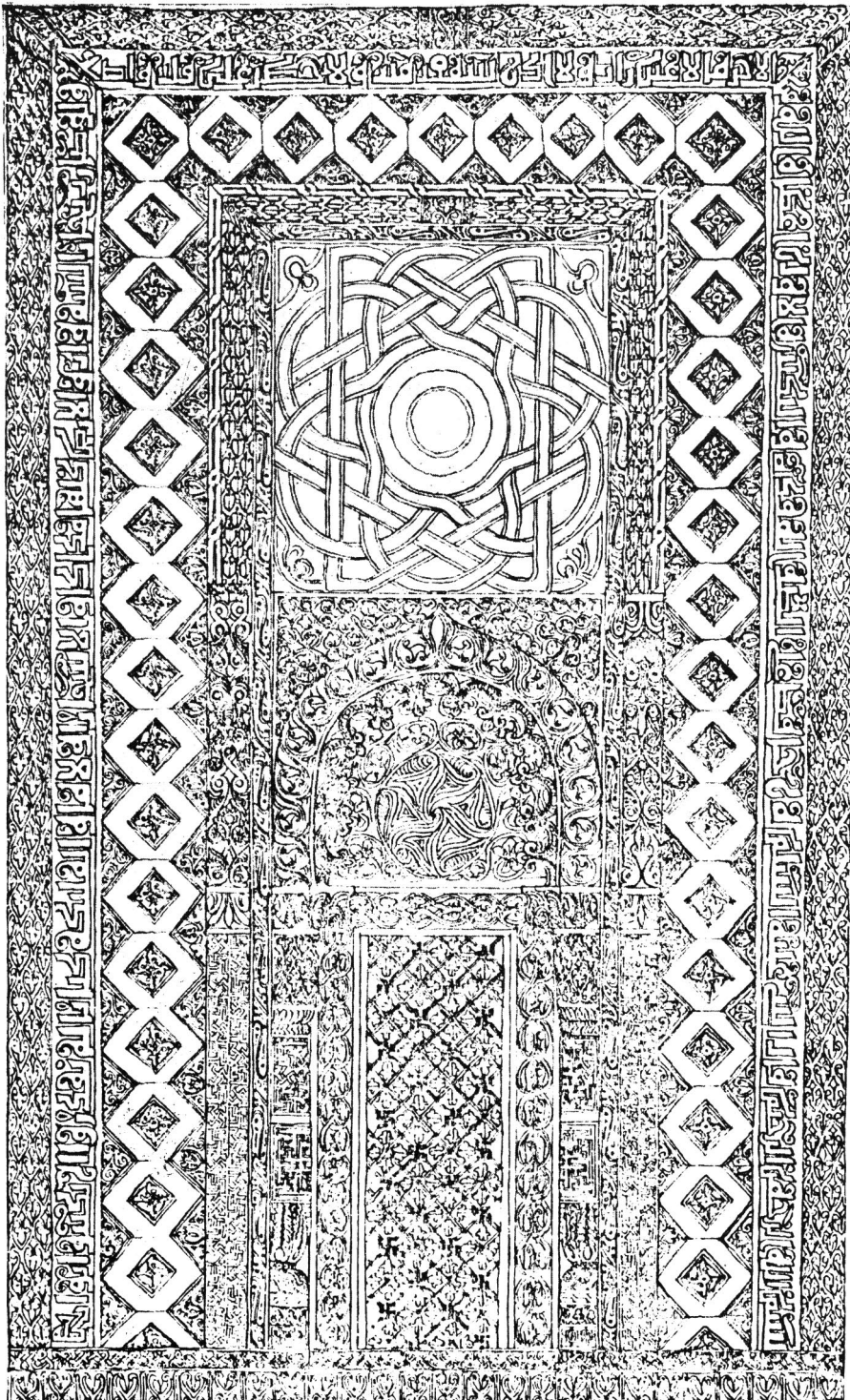
تعداد این ستونها که قوس طاقنمای مرکزی محراب بر روی آن قرار گرفته چهار عدد می‌باشد که دو به دو رویهم قرار گرفته‌اند. قسمت زیرین این ستونها کوزه‌ای شکل اند و سایر قسمت‌های این ستونها با طرحهای ظریف حکاکی شده‌اند.

پلان محراب اسکادر

طرح محراب اسکادر برگرفته از:

МАТЕРИАЛЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ по
АРХЕОЛОГИИ СССР, No. 15.

مورد توجه بوده تا سبک محلی و منطقه‌ای. بر همین اساس این احتمال نیز وجود دارد که ساخت این محراب از طریق هنرمندان سمرقند یا نواحی اطراف آن صورت گرفته باشد.

طرح محراب، و تزیینات محراب در مقایسه با نمونه محرابهای دیگر این نواحی نشانگر این امر است که این طرحها از سبک خاص بومی پیروی نمی‌کنند. به نظر می‌رسد که سبک و اسلوب محراب سازی در ایران بخصوص نواحی اصفهان بیشتر